

BÁLINT SÁNDOR

A „RÓZSA SÁNDOR” MŰHELYÉBŐL

MÓRICZ ZSIGMOND SZÜLETÉSÉNEK 90. ÉVFORDULÓJÁRA

Igen elfoglalt, sok sürgős feladattal küszködő néprajzi kutatásunknak egyik ünnepi tisztessége lesz a népi gondolatnak elkötelezett íróink, költőink életművében található táji, népéleti dokumentáció szakszerű értelmezése. Bár az alkotói önvallomás, illetőleg ábrázolás más céllal, hangsúllyal történt, mégis a tudomány is okulhat belőle.

Csak szemléltető példának említünk néhány témalehetőséget. Arany János tárgyi néprajzát már régen megírták, de arra még senki sem vállalkozott, hogy a folklórral való kapcsolatait, a rájuk vonatkozó gazdag részletkutatásokat legalább összegezze. Születésének másfél századik fordulóján a néprajz oldaláról alig méltattuk. Jókai regényeiben lényegében benne van az egész akkori Magyarországnak néprajzi képe is, összefoglaló méltatásával máig adóskor vagyunk. Kizárólag Tömörkény tanuskodása nyomán nagy körvonalakban akár idegen is megírhatná Szegednek század eleji néprajzát. Móricz Zsigmond, Veres Péter, Szabó Pál, Darvas József a Tiszántúl, Illyés Gyula a mezőföldi parasztágáról szólva, a társadalmi néprajz hazánkban nehezen bontakozó vizsgálatához klasszikus anyagot szolgáltat. Tamási Áron a székelység, Kodolányi János az Ormányság archaikus népi világát és szigetsorsát az írói látomás mellett hiteles néprajzi „nyersanyag” felhasználásával ajánlja a szakmai kutatás figyelmébe. Mindezzel természetesen az irodalomtörténeti, helytörténeti, honismereti kutatás is jól járna, mert az alkotás esztétikailag elemzett egyéni ihletései, talán olykor el is túlzott európai kapcsolatai mellett fény derülne a gyermekkor és szülőföld emberi közösségének magatudatlan, tehát sorsszerű ösztönzéseire is. A szokásos általánosságok, kifejtetlen sommázások, olykor frázisok helyén hitelesebb képet remélhetnénk.

Kísérletünkben Móricz Zsigmondnak Rózsa Sándorról szóló regényét vesszük szemügyre. Móricz ugyan nem volt a szegedi táj fia, művéhez azonban tiszteletre méltó buzgalommal kereste az Aranytól is követelt epikai hitelt, az írott forrásokban és előszavas hagyományban található bizonyosságokat, hogy így a *Rózsa Sándor* ne csak szépírói alkotás legyen, hanem idézze a szegedi világot is. Miután pedig az írott dokumentumok nem elégítették, nem elégíthették ki, szükségszerűen, de alkotói hajlama, emberi vonzódása szerint is az eleven hagyományhoz kellett fordulnia.

Máshol röviden már elmondottuk, hogy az íróval hogyan ismerkedtünk meg és hogyan iparkodtunk anyaggyűjtésében segítségére lenni. Erősen foglalkoztatta a nyelv, vagyis a szegedi népnyelv, amelynek Ágnes néni, továbbá az alsóvárosiak és tápaiak ajkán megszólaló muzsikája, kifejező ereje magával ragadta. Tisztaban volt azonban a határokkal is: „Ha én Szegeden születtem volna ősi szegediektől és ott nőttem volna fel, akkor tudnám a nyelvet. De így csak a magyart, az emberit, a mindnyájunkkal közöset akarom” — írja a Kelet Népe egyik szerkesztői üzenetében. Nem zárkózik el azonban nyelvének ő-ző átszínezésétől.

Már akkor foglalkoztunk szegedi tájszavak, szólások gyűjtésével. A kéziratot szabad rendelkezésére bocsátottuk. Nagy figyelemmel tanulmányozta, és sokat kijegyzett belőle. Ezekből a regényszövegbe is belekerült az első kiadás (1941.) oldalszámai szerint:

100. *Ha akar, lögyön templom!* — rikkantott fel magában — *minek az a kápolna!*... Akasszanak fel: de engöm többet bottal mög nem ér az istennek szent árkganyala sé.

102. *Amelyik kutyának veszőtt hírét kötik e kő annak veszni.* Mán Rózsa Sándornak a nevét ugatják. Mán azon csudálkoznak, hogy hun van ilyen soká, hogy semmi se történik az éccakában? No hadd ugassanak.

103. Komenció. Abbul kell élni, amit kimondanak kiadnak. Ahun az embört semmise fenyegeti, csak éppen az istennyila. Pedig hát ott is sokszor *füstöl a kémény, de nem tudjuk mi föl alatta*...

112. *Ebbel tartis* (pontansi: tartisz), *ebbé kő lönnöd!* — mondja ébredve egy hatalmas testes asszony, aki roppant tagokkal nyújtózik s közben ráeszmél, micsoda kutyafalka az, amelyikben magára talál.

113. Látok egy legényt — mondta Pörzsi — de hát *ahun egy van, ott egy sincs.* E'mönt a mi fiunk, — sirt fel egy vénasszony, fekete kordován bőrét gyúrva — nincs má nekünk életünk.

129. *Má ne haragudj, erőszakkal mennyek az isten nyakára?* (= öngyilkos legyek?)

130. A mög mindig előkerült, hogy az embört *baranyi kocsira ütették.* Mi??! — hördült fel Rózsa Sándor — *baranyi kocsira!*? — mert ez a legnagyobb sértés; mert ez azt teszi, hogy becsapták.

140. Nem vér az isten bottal. Az isten sem siet, sem késik. (Pontos szegedi hangzásban: az Isten se nem siet, se nem felejt.)

II.42. Tudod-e azt a találos kérdést cimborám, hogy mikor van a magyar egy akaraton? ... Mikor kártyáz, mert akkor mind nyerni akar ... meg mikor a templomból gyűn kifelé, mert akkor mindenki első akar lenni ...

Szívesen használja a szegedi igeragozásnak már Vörösmartytól is értékelt archaikus formáit. Így II.37: *fölakasztik, levágik*. II.40: *akari*.

Javasoltuk Móricznak, hogy a stílus színessége érdekében a szegediek párbeszédeit ö-ző tájshólsába írjuk át. Azonnal és igen szívesen beleegyezett. Nyomdai késedelmeskedések, de főleg halála miatt a szándékot csak igen egyenetlenül, egyes részeknél válthattuk valóra. Innen az ö-zésbeli következetlenségek, amelyek miatt még életében több nem jóhiszemű kritikában, kötetkezésben volt része. Móricz halála miatt természetesen már semmiféle utólagos „helyesbítésnek” nincs helye, legföljebb egy eljövendő, filológiai apparátussal készült kritikai kiadás jegyzetanyagában.

Hogy Móricz okosan forgatta Reizner János helytörténeti munkáját, arról számos rész tanúskodik. Ennek elemzésére azonban itt nem vállalkozunk.

Jártában-keltében Móricz mondai hagyományokat is följegyzett és alkalomadtán föl is használta. Így mindjárt regénye elején (20. l.) elmondja a földön járó Jézusnak meg a tápai kovácsnak legendáját. Ez a történet a szegedi kovácsok hagyománya szerint céhpatronusokkal, Szent Lénáddal esett meg.

A röszei kovácsot, Rózsa Sándor regénybeli jó emberét máshol is megszólaltatja, amikor Maradék Pál a szegedi szép gyalult sima pusztaságot szeretné látni. II.5: *Hogy is mondta a röszei kovács: „nem ördög az embőr, hogy hat nap alatt mögacélozzon egy ásót”. De az Úristen hat nap alatt az egész világot mögteremtötte, hajja ken!” — morgott neki a szögédi embőr. „Olyan is a! — felelt a kovács. — „Mit, kend az Úristen munkájában is kételkedik? Mi héjja van annak?” „Hát a högyeket még elgereblyélhetö vóna!”*

Török Pálné tápai történetét Lele Mihályné Fodor Etelka idős tápai parasztasszony családi hagyományként mesélte el 1940 nyarán Móricznak. Iteni tartózkodására emlékezett egy tápai megörzött nyelvi régiség, a felszólító módnak jelentő mődként való használata. 224: *Egy jó vacsorának mink se vagyunk ellenségi. Részé lögyön benne — mondta a gazda. A gazdasszony is tőditotta: Bizony nem is értöttük, hová möntek maguk. Mink itt csak főzzünk, főzzünk, maguk mög mönnek világgá ...* II.18: *Hetfén mink ketten a leveles tőhon kimőnnyünk.*

Szegeden is, bár máshol is élő népmesei motívum, amikor a táltosló megkérdezi gazdáját: *hogyan vigye? Erre a lovas ezt mondja neki: úgy hogy kárt ne tőgyön se magába, se másba.* Ezt olvassuk a 366. lapon.

A szegedi boszorkánypörök Reizner-közölte vallomásait Móricz is átlapozta. Szorongó asszonyok szájába adva földidezi (II.40) a vádak, főleg az ördöggel való társalgást, majd hozzáteszi: „Tomboltak, ordítottak, jó szögédi módra mégint a boszorkányvilágba sülyedtek vissza, mert az titokzatosabb és csodálatosabb, mint a betyárság és a betyárokak se lehet megérteni boszorkányok és ördögök nélkül.”

Móricz 1940 augusztus elején ott volt a híres szegedi havibúcsún, a kerülésen, amelynek megragadó leírását (352—359) a regény egyik fejezeteként olvashatjuk. A búcsú kialakulásáról, Szeged Délvidékre, tanyákra kirajzott parasztnépének az anyavárosba való hazatéréséről, a legendáról mi beszéltünk neki, bár a búcsúsokkal is szót értett.

A búcsú idején a templom körüli polgárházak szárazbejáratában és udvarán sok rögtönzött *duttyán*, vagyis alkalmi vendéglő volt, ahol étel, ital, sőt este muzsikaszó várta a szent szolgálatban éléhezett embereket. Egyikben meg is vacsoráztunk. „Alsóvárosi templom mellett van a duttyán ... leveles szín, amelyben bort mérnek és hurkát, kolbászt; semmit mást. E’kell a tanyai magyarnak, ha bejön a keresztel és megpihen a szép templom tövében a búcsújárás és kerülés szent fáradalma után”. A szó egyébként még a hódoltság maradványa.

Itt megjegyezhetjük, hogy a *Kibir ánygó duttyánja* (145) Szigethy Vilmos információjából került a regénybe. Neveket itt fölösleges említeni, csak annyit, hogy az „intézmény” a századforduló táján „virágzott”. *Toronyalji urak*, főleg az agglegények szórakoztak benne. Móricz ezt az értesülést vetítette vissza a regény korába. Bár lehetséges, hogy efféle úri bordély már akkor sem volt ismeretlen.

Móricz a regény írása előtt megfordult a szegedi Alsótanyán, így Mórahalmon, továbbá Röszei, Szentmihályteleken. Részben Reizner, főleg azonban személyes adatgyűjtése, imitt-amott a mi tájékoztatásunk révén hiteles képét rajzolja meg a szegedi pusztá hajtani világának, a földmives civilizációba való nem könnyű áthajlásának, majd a kiteljesedő tanyai életnek. Lépten-nyomon találkozott a szegedi parasztságnak Rózsa Sándor iránt érzett rokonszenvével is.

Az író alkotó jogával élve, *csipp-csupp igazzal* nem törődhetett. Így Pandirkó Guszti röszkői földesurasága, továbbá a röszkői plébánia és Hajas plébános szerepeltetése az ő kitűnően sikerült költői fikciója, XX. századi helyi elemekkel is átszőtt találó ábrázolása. Erre a regény politikai mondanivalója miatt volt szüksége. Maga a történeti valóság az, hogy Röszke nem volt földesúri falu, hanem Szeged szabad királyi város birtokán létesült kertésztelepülés. A középkorban falucskaként virágzott, a hódoltság idején elenyészett. A XVIII. század elején a tiszai határőrség egyik állomása, számos szerb granicsárral, akik azonban hamarosan beolvadtak az Alsóvárosról még ebben a században kirajzó dohánykertész magyarságba. Ez az igen dolgos röszkői népotvózet máig szilaj, szélsőségekre hajló természetéről ismeretes a szegedi világban. Mint tudjuk, Röszke a szegedi paprikatermelés egyik főfészke, amelyet Móricz a regényírás előtt néhány esztendővel mesteri riportokban is megörökített.

Röszkének egészen a XX. századig nem volt papja, temploma. Móricz kitalálását nyilvánvalóan az is magyarázza, hogy Kopasz Antal röszkői plébánosnak több napig vendége volt. Kopasz törzsökös szegedi, egyébként igen szerény műveltségű civis ivadék volt, emberi karaktere sokkal rusztikusabb, mint Hajas biedermeier figurája. Móricz Kopasztól mindenestre sok, természetesen inkább anekdotikus értesülést kapott Röszke múltjáról, Rózsa Sándor röszkői kapcsolatairól. Az ugyanis kétségtelen, hogy a *nagyparaszt* családja, leszármazottjai Röszkén éltek.

Móricz írói szándékait a néphagyomány oldaláról mégis alighanem a *szögedi kufa*, Balogh Ágnes öreg, akkor nyolcvanestendő nagynénénk igazolja és erősíti meg. Emlékezetünk szerint legalább négy-öt félnapot eltöltött nála (Londoni körút 18). Móra Ferencen kívül nem hallottunk senkit, aki olyan elbűvölő szépséggel beszélt volna magyarul, sőt szögedi módra, mint Ágnes néni. Talán túlzásnak tetszik, mégis valljuk, hogy az első kötet szépségét, kerekességét, emberi igazságát, szegedi levegőjét Ágnes néni emlékező szava is építette. Sorok, bekezdések is felködlenek bennünk, amelyek kétségtelenül ő sugallt az írónak. Így 8, 24: *a szögény is embőr*, 221: „de sokszor adott egy darab könyveret... Mikó eemöntem a kolomppaa... Mer olyan vótam én, mint a bárány... mikó kicsi vótam: kolompot kötöttek a nyakamba, bé a kukoricásba, hé.. Mindönki jó vót énhozzám... jó árvaságom vót neköm a röszkői határba...”

Akadna még — főleg a hajdani pásztorélet köréből — mondanivalónk, azonban ennyi is elég ahhoz, hogy lássuk, Móricz Zsigmond mekkora alkotói komolysággal fogott a munkához, amelynek végére jární már nem tudott. A *Rózsa Sándor* így is egyik legemlékezetesebb írói cselekedete marad nemcsak modern irodalmunknak, de a szegedi regionalizmusnak is. Az író egyéniségében summázódott, írásba rögzített közösségi hagyomány ismereteink szerint máris elindult a folklorizálódás, népkönyvvé válás útján. Alighanem ez a közösség legőszintébb, legméltóbb tisztelgése a mű előtt.

IMRE LAJOS

PETŐFI: KÖZÜGY

HALÁLÁNAK 120. ÉVFORDULÓJÁRA

1849. július 31-én, nem sokkal délután hat óra múltával eleredt az eső, s egyre sűrűbb pászttáokban verte a Fejéregyháza—Héjjasfalva közötti utat, melyen mintegy másfél órával előbb még véres pánikban menekült Bem maroknyi serege. A buni út-beszögelléssel áellenben, az Ispán-kútnál, melyet a köznép „Ugrókútnak” nevezett, fiatal férfi holtteste feküdt. Br. August von der Heydte osztrák vezérkari őrnagy, aki Lüders hadtestéhez volt beosztva összekötőtisztnek, német alapossággal vette szemügyre a holttestet: „Er war mager, klein, trockens Gesicht, mit sehr bestimmten Ausdruck, und grossem, schwarzem Vollbart” — „sovány, kicsiny, száraz arcú volt, nagyon határozott arckifejezéssel és nagy fekete körszakállai” — írja a mezítlábas, kiforgatott zsebé, nagy vértócsában, bal mellén dzsidaszűrővel fekvő, magányos halottról.

Leírásában minden pontos: a helyszín, a fekete pantalló; a szegélyezett fehér selyeming, mely a halott pár héttel előbbi, utolsó arcképén is látható. Az utolsó két hét lázas hajszájára vall a „nagy, fekete körszakáll”: Bem minden áron győzelemre akarta úzni seregét, s régi módszerével, a gyorsasággal, a hihetetlen menetteljesítményekkel operált. Borotválkozásra, szépítkezésre a szó szoros értelmében nem ma-